

A SZAKNYELVEK HASZNÁLATÁRÓL*

Tarnóczy Lóránt

1. A SZAKNYELV MINT NYELVHASZNÁLATI KATEGÓRIA

Minden fejlett nyelv eléggé világosan elkülönülő nyelvhasználati kategóriákra tagolódik, ezek pedig vertikálisan un. rétegnyelvekre oszlanak. Az egyes rétegek horizontális elhelyezkedésű csoportnyelvekre bonthatók.

A négy fő nyelvhasználati kategória a gyermeknyelv, a köznyelv, az irodalmi nyelv és a szaknyelv. A "szaknyelv" gyűjtőszó, illetve gyűjtőfogalom. Valójában annyi szaknyelvet ismerünk, ahány szakterület létezik. Bizonyos közös vonásaik alapján azonban jogosan beszélhetünk "a szaknyelvről", mint nyelvhasználati kategóriáról.

Többen határozottan tagadják a szaknyelvnek, mint külön nyelvhasználati kategóriának a létezését. A nemzeti nyelvet tulajdonképpen egységesnek ítélik, a legfőbb szintet irodalminak, a középsőt köznyelvnek, a legalsót zsargonnak és argónak minősítve. Fölfogásuk szerint a "szaknyelv" - ha egyáltalán létezik - zsargon, vagy a legjobb esetben un. terminusokkal megtűzdelt köznyelv. E fölfogás képviselői szerint szaknyelvi problematika tehát valójában nem is létezik, csupán az egyes terminológiákkal kell foglalkoznunk.

Dolgozatom ennek a fölfogásnak eléggé kiterjedt és alapos bírálatát. De ha valaki mégis úgy vélné, hogy egy bírói ítélet, egy igazgatási végzés vagy egy szerves kémiai tankönyv a "köz", tehát a nép nyelvén szólna hozzánk, akkor ezt a nézetét előbb nagyon alaposan bizonyítani kellene, bár előre megjósolhatom, hogy bizonyítási fáradozásába belebuknék.

Visszatérve a nyelvhasználati kategóriákhoz, valamennyin belül egy felső és egy alsó réteg elhatárolása látszik a legésszerűbbnek.

* A miskolci "Nyelv- és szakismeret" című tanácskozás plenáris ülésén 1975. május 29-én elhangzott előadás némileg rövidített szövege.

Ebből önként adódik egy középső réteg létezése is, amely azonban inkább több szintnek a kötege.

Valamennyi nyelvhasználati kategória minden egyes rétege, csoportja és szintje jellegzetes szóállományu és stílusu nyelvi regiszter. A kifejezést az orgona regisztereinek az analógiájára támaszkodva választottam.

Minden egyes ember képes - saját nyelvén belül - több-kevesebb nyelvű regisztert használni. Az egyik legérdekesebb nyelvhasználati jelenség éppen a mindenkor helyzetnek és közlési célnak megfelelő regiszterváltás.

Amikor például egy kizárólag argót használó bűnöző a bíróság előtt áll, akkor kitűnik, hogy ismeri a köznyelv felső szintjét is /udvariassági társalgási nyelv/, sőt olykor a jogi szaknyelvben is valamilyes jártasságot árul el.

Városi vagy falusi népi nyelvet használó egyszerű emberek nyilvános szerepléseik alkalmával rendszerint nyakatekertten fejezik ki magukat, mert ösztönösen érzik, hogy a különleges helyzethez nem illik a hétköznapi nyelvvezet. A retorikában viszont nincs gyakorlatuk.

Hasonló példát többet is lehetne fölhozni. Igen érdekes, hogy a beszélt nyelv regiszterváltása esetében nemcsak a használt szóállomány és stílus, hanem még a hanghordozás is megváltozik: dagályosabbá vagy közvetlenebbé válik.

1.2 A szaknyelv felső rétege akadémiainak nevezhető. Ezt használják a tudományos művek írása, értékezők fölölvasása és komolyabb igényű szakmai előadások során.

Bonyolult mondat szerkesztésű, sok idegen szóval terhelt, helyenként nyelvhelyességi vétségekkel megtűzdelt, gyakran élvezhetetlen, sőt érthetetlen nyelvvezet ez. Elegendő lesz csupán egyetlen példát bemutatnom: egy egységes /?/ mondatról van szó:

"Ebből, valamint a szabályozás belső ellentmondásaiból adódóan a járási hivatalok tevékenységében lényeges különbségek mutathatók ki annak megfelelően, hogy a hivatalra irányuló külső - megyei tanácsai szervektől és a járási párt-szervektől jövő - elvárásrendszerek, a járási hivatal saját szerepértékelése, valamint a helyi igazgatási szint által képviselt objektívalódott befolyásoló tényezők hogyan alakították a folyamatot, amelyben magának a járási szervnek kellett az itt felsorolt fő tényezőkre figyelemmel kialakítania viszonyrendszerét, illetékességi körét a járásnak ítélt feladatokban, a közösségekkel való kapcsolat minőségi vonatkozásait."

Nem kívánom ezt a mondatot részleteiben elemezni, de ha valaki azt gondolja, hogy például a "szervektől jövő elvárásrendszerek" szókapcsolat a magyar köznyelv részét képezné, akkor ugyancsak hiányosak

általános magyar nyelvi ismeretei. Vigasztalásul azonban megjegyezhetem, hogy német, francia, olasz és angol szakszövegekben is gyakran találkozhatunk hasonlóan érthetetlen mondatkigyókkal.

Ami a középső szaknyelvi réteget illeti, egyesek ujságírási, mások ismeretterjesztő jellegűnek minősítik. Ezen írónak a szakmai lapok és folyóiratok, ezen folynak a szakiskolai és egyéb előadások. A lényeges eltérés az előbbivel szemben az, hogy míg az akadémiai nyelvi réteg használata során egyenlő szől egyenlőhöz, az ismeretterjesztő szaknyelvi réteg használatának jellegzetessége, hogy képzetebb egyén szől képzetlenebbhez. Ezért általában könnyedebb és érthetőbb, mint az előbbi, bár rendszerint több benne a nyelvi pongyolaság, hiba.

Az alsó szaknyelvi réteg a zsargón. Kifejezetten beszélt nyelvi jellegű, írásban tulajdonképpen nem is szabadna használni. Az üzemi, irodai "belső használatra" készülő utasításokban, följegyzésekben azonban gyakorta írásban is "művelik".

Olykor kifelé menő kezelési és karbantartási utasításokban is föltűnik, amit nem lehet eléggé elítélni, hiszen a zsargón intézetek, vállalatok, sőt olykor még üzemegységek között is eltérő.

1.3 Ezek után - azt hiszem - arra kell figyelmünket összpontosítani, hogy mi a szaknyelvi kommunikáció célja. Semmiképpen sem a profánok kikapcsolása, hanem a szakmabeliek összekapcsolása, a szakmai információcsere minél tökéletesebb biztosítása. Igaz, az orvosok például még ma is azért használnak sok idegen terminust, hogy a betegek ne érthessék meg őket, de ez a helyzet is meg fog lassanként változni. A szaknyelv tehát, bár sokan erre a fokra degradálják, nem argó jellegű.

Argó az, ha egy budapesti taxisofőr beleszól URH készüléke mikrofonjába, és ezt mondja: "Kollégák, a Váci ut 30 és 50 között villámlik." Minden hivatásos gépkocsivezető tudja, hogy ott akkor radarral mérik a haladási sebességet. Ha majd a közlekedésrendészet is ismerni fogja már a villámlás szónak ezt az új jelentését, akkor a taxisek egy másik szóra fognak áttérni, mert az argó állandóan megújul.

A szaknyelv másik fontos célja az ismeretátadás, s ez a cél funkcionális szempontból eléggé élesen elhatárolja a szaknyelvet a többi nyelvhasználati kategóriától.

Mutatkozik a szaknyelvek használatának olykor agitatív célja is. Például tudományos igényű küzdelem az alkoholizmus vagy a dohányzás ellen, a ráksűrűs általános bevezetése érdekében, a környezetvédelemért stb. A meggyőzés azonban mindezekben az esetekben értelmi, s nem érzelmi ráhatással történik.

2. A SZAKSZÖVEGEK ÁLTALÁNOS PROBLÉMÁI

2.1 A fentebb röviden ismertetett célok határozzák meg a szaknyelvi szövegek, s rajtuk keresztül a szaknyelvek jellegét. Mielőtt azonban a legjellemzőbb ismérveket megvizsgálánk, rá kell mutatnom a szaknyelvnek egy olyan különleges funkciójára, amely egyetlen másik nyelvhasználati kategória esetében sem fedezhető föl.

Ez pedig az, hogy a szaknyelv a tudományos gondolkodás eszköze. Kísérletezhetünk, megfigyelhetünk csupán érzékszerveink igénybevételével. Töprengéseink eredménye olykor csupán vizuálisan jelenik meg előttünk: például egy gépészeti vagy építészeti megoldás. Jobbára azonban mégiscsak nyelvi keretekben gondolkozunk.

Eddig még nem ismert új kombinációk kialakítása, ismeretlen jelenségek és összefüggések feltárása viszont magával hozza az állandó szóalkotási kényszert. Az "ujat" valahogyan meg kell nevezni, hogy fogalma a gondolkodásba és a nyelvi kommunikációba bevonható legyen.

Nos, tudvalevő, hogy a tudósok és a kutatók nyelvi szempontból nem tulságosan képzettek. A szükségessé váló új megnevezések megalkotása során sok hibát követnek el. Akad olykor egy-egy szerencsés megoldás is, mint például az élet fenntartásához szükséges aminosavak megnevezésére kialakított vita+amin = vitamin összetett szó, de a kényszer nyomása alatt fogantatott új terminusok igen gyakran logikátlanok, s nyelvi szempontból sem megfelelőek. Gyors elterjedésük viszont az utólagos beavatkozást igen megnehezíti. Tulságosan sok az idegen nyelvekből történő puszta vagy torzított átvétel, de amikor a nyelvművelők ezek ellen tiltakoznak, rendszerint azt a választ kapják, hogy "a szakmai körök ezt már így szokták meg".

A megnevezések terén tapasztalható tétovaságot bizonyítja, hogy nagyon sok terminust alakítanak ki toponimákból és patronimákból, például bauxit /Les beaux/, artézi /Artois/, Röntgen, Diesel stb. Ezek a tulajdonnevek idővel köznevesülnek, főként képzett és összetett alakjaikban, például röntgenológus. A családnevek eredeti helyesírását azonban mindenképpen meg kellene őrizni, mert a fonetikus átírás - főként fordítás és továbbfordítás esetén - olykor fölismerhetetlenekké teszi őket.

2.2 A szakszövegek jellegzetességei között megkülönböztethetünk formákat és nyelveket.

A fontosabb formai jellegzetességek közül elsőként a szoros szerkesztésmódot emelném ki. A szaknyelvi szövegek mindig követik a "bevezetés, tárgyalás, befejezés" klasszikus szerkesztési sémát. A bevezetés azonban nem holmi "captatio benevolentiae", hanem a téma rövid exponálása. A tárgyalás leírás, bizonyítás és vita. A befejezés a következtetések levonása, javaslatok megtétele.

A szövegrészek logikai rendben követik egymást, bár egyesek inkább az induktív, mások pedig inkább a deduktív tárgyalási módot választják. Tankönyvekben, kézikönyvekben kötelező az egyszerűbbtől a

bonyolultabb felé való haladás, ezek tehát mindig az alapfogalmak meghatározásával kezdődnek. Gyakori az ún. "történelmi visszapillantás" is, mint bevezetés, de ezek általában főlegesegek és gyakran tulzók.

A szakszövegek átgondolt, arányos tagolása szintén igen jellemző formai ismerv. A fejezetek alfejezetekre, ezek címekre és pontokra oszlanak. Írott szövegben ez különösen jól érzékelhető, például aa, ab, ac, de a tagolást beszédben is érzékeltetik, ilyesformán: "ezek után térjünk át a következő pontra", vagy "ezt a témát lezárva, a következőkben ezzel és ezzel fogok foglalkozni".

Szaknyelvi szövegekben gyakoriak az idézetek és hivatkozások. Egyes szaknyelvi szövegeknek a hivatkozások olykor nagyobbik részét teszi ki. A források megjelölése eltérő módon történik, a pontosság azonban mindig és mindenütt kötelező. Sok a csupán szakszövegek írói és olvasói előtt ismeretes jel, illetve rövidítés, például vö. = vesd össze, p. = pagina, in = ban, -ben stb.

Minden szakszöveg tömördek illusztrációra, fényképre, rajzra, folyamatábrára, diagrammra stb. támaszkodik. Gyakoriak a táblázatok, a számítások, sőt az egyes állítások képletszerű bemutatásai is. Ez a fokozott vizualitás visszahat a szakszöveg nyelvi részére. A nyelvi részt a szerző, illetve az előadó gyakran másodrangúnak tekinti, hiszen közlendőjének lényege – szerinte – az illusztrációkban található összesűrítve. Vagyis a nyelvi anyagot elnagyolja, figyelmet csupán az ábrákra, a képletekre fordítva.

Ez a magatartás természetesen helytelen, hiszen minden egyes ábra, számítás vagy képlet nyelvi magyarázatra szorul. S ha a nyelvi magyarázat helytelen vagy érthetetlen, akkor az illusztráció is értékét veszti.

További formai jellegzetesség a folyóiratcikkek elején vagy végén található tömör összefoglalás. Ezek a gyors tájékozódást szolgáló "részumé"-k igen gyakran nyelvi torzszülemények. Például: "Szerző igazolja, miszerint ha..."

A terjedelmesebb írott műveket előszó vezet be, amelyben a szerző nem szorosan a tárgyhöz tartozó információkat közöl olvasóival.

A gépeléssel történő vagy nyomdatechnikai kiemelések szintén a szakszövegek formai jellegzetességei közé tartoznak. Névmutatót és tárgymutatót sem igen találunk másutt, mint szakkönyvekben. A tárgymutató rendszerint a kiemelésekre épül, ezeknek tehát deszkriptor jellegűeknek kell lenniük, hogy a gyors visszakeresést megkönnyítsék.

2.3 A szaknyelvek évtizedek, illetve évszázadok óta meglehetősen zárt körben alakuló, nemzedékről nemzedékre öröklődő konzervatív nyelvhasználati kategóriát képviselnek.

Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a gyorsan szaporodó új terminusokra való tekintettel többen azt a nézetet vallják, hogy a szaknyelv minden fejlett nemzeti nyelvnek a legdinamikusabban változó, fejlődő része. Ez azonban tévedés.

Egy tanulóra vagy egy fiatal, kezdő szakemberre a szaknyelvi kifejezés terén nem hat száz meg száz író, ezer meg ezer beszélő, hanem csupán tucatnyi "tekintély". A jegyzeteket, tankönyveket jobbra ugyanezek a "tekintélyek" írják. A tanuló így beszédben és írásban ugyanazt kapja, amit tanárai kaptak tanáraiktól. A nyelvi modorosságok és a nyelvhelyességi vétségek tehát öröklődnek, illetve tovább adódnak.

Ezért találunk a szakszövegekben - egyebek között - annyi megme-revedett szólást. Például: "ismereteink mai állása szerint", "ebből már önként adódik" stb. Nagyon könnyű egy-egy szakszöveget ilyen nyel-vi klisékre szétbontani, illetve azokból - a tudományosság látszatát keltve - összeállítani.

Tudjuk, hogy 250-300 éve még a latin volt az egyetemes európai tudományos nyelv. Hogy ennek az örökségnek a maradványait mindmáig nem voltunk képesek fölszámolni, az szintén a szaknyelvek konzervatív jellegére utal. Ezért találunk majdnem minden angol, francia, német, olasz és magyar szakszövegben annyi körmönfont, bonyolult körmondatot.

Ez magyarázza - bár nem menti - olyan köznyelvi latin szavak használatát, mint parciális, speciális, lokális, regionális, variáns, látens, korrekció, kommentálás, deformáció, konvertibilitás és társaik.

Se szeri, se száma a fennmaradt és ma is gyakran alkalmazott latin frázisoknak: nonum prematur in annum, quod erat demonstrandum, nolens-volens, hic et nunc stb.

3. A SZAKSZÖVEGEK NYELVI PROBLÉMÁI

3.1 A szakszövegeket nyelvi szempontból terminológiájuk, frazeológiájuk és stílusuk különbözteti meg a többi nyelvhasználati kategóriákba sorolható szövegektől. A terminológia problémáival itt nem foglalkozom, mert az túl messzire vezetne. A frazeológiai vonatkozásokra már néhányszor utaltam, s még vissza fogok térni rájuk. Vizsgálódásaimat tehát a szakszövegek stílusára korlátozom.

A szaknyelvi stílus - a szubjektív vonásoktól eltekintve - egyfelől a szaknyelvi kommunikáció céljainak, másfelől a szakszövegek formai jellegzetességeinek a függvénye. Valamennyi szakszövegben öt általános, szinte kötelező érvényű stílusjegyet figyelhetünk meg.

Ezek közül az első a tárgyilagosságra való törekvés. Az író vagy az előadó a szubjektivitásnak még a látszatát is kerülni kívánja. Ez magyaráz sok, gyakran hibáztatott nyelvhasználati jelenséget, mint például a főnevek túlzott alkalmazása, a cselekvést kifejező igék visszasorítása, a sok szenvedő ige és szenvedő szerkezet, a személytelenség stb.

A személytelenség a második jellemző ismerv. Valójában az is hi-ba, vagy legalábbis modorosság, illetve álszerűség. Persze tudjuk,

hogy a többes szám első személyű igei alakok használata a szakszövegekben nem "fejedelmi többes". Az író vagy az előadó hol munkatársai-val, hol közönségével azonosítja magát. De mindenkinek meg kell adni az őt megillető érdemet, mindenkinek vállalnia kell a reá háruló felelősséget.

Majdnem valamennyi szakszövegben rátalálunk a dialektikus vita-módszerre. A szerző, a beszélő képzeletbeli partnerekkel vitázik. Lehetséges ellenérveiket igyekszik eleve megcáfolni, s ellenükben a maga vélt igazát bizonyítja.

A szakszövegek egyuttal magyarázó jellegűek, ami a fokozott vizualitás nyújtotta lehetőségek kihasználásából adódik. Az előadó gyakran mutat rá a kifüggesztett vagy vetített, esetleg valahol elhelyezett szemléltető segédletre, s ez a tény nagymértékben befolyásolja az alkalmazott frazeológiát. Gyakoriak az ilyen fordulatok: itt látják, amint az imént bemutattam stb.

Valamennyi felső és a legtöbb középső rétegű szakszöveg stílusát bizonyos komoly emelkedettség jellemzi, amelyet a tárgy és a helyzet kényszerít ki. Ez azt jelenti, hogy szakszövegekben nem fordulhatnak elő argó és zsargon szavak, vagy vulgarizmusok, hacsak nem példaképpen, szemléltetésül. A szakszövegek szerzőinek még a leghevesebb viták tüzeiben is kerülniük kell a személyeskedést, az "argumentatio ad hominem"-et, hiszen a küzdelem tudományos igazságok elfogadtatásáért, nem pedig kartársak ellen folyik.

A beszélt szaknyelvi szövegek kiejtésének korrektnek kell lennie. Tájnnyelvi szabadosságok nem helyénvalók. Természetesen a hallgatóságot álomba ringató "tudományos", monoton hanghordozás sehol és semikor nem kötelező. A legnehezebb témákról is lehet színesen, érdeklődést keltő és az érdeklődést ébren tartó módon beszélni. De ez már inkább adottság kérdése.

A magyar szaknyelvi beszéd ujabban egyre hibásabb, kifogásolható. Csúpán néhány jelenséget említek. Gyakori egyes hangzók indokolatlan kettőzése, például esső, heggesztés. A kettős hangzókat viszont rendszerint röviden ejtik, például csilés. A mondat hangsúlyt a beszélők a mondatok végére vetik, hangjukat fölemelik, ahelyett, hogy elengednék. Megszámlálhatatlanul sokszor használják az is kötő- és erősítőszót, rendszerint a mondatok végén, hangsúlyozottan.

3.2 Ezek után térjünk rá a magyar szakszövegek részletesebb nyelvi vizsgálatára. Ezen a téren eléggé nehéz helyzetben vagyunk, hiszen alig-alig akad irodalmi előzmény. Az MTA Szaknyelvi Munkabizottsága nemrégiben kiadta a magyar szaknyelvek vizsgálatával foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek jegyzékét, s ebben mindössze 35 szerző 48 munkája szerepel.

Sajnos, a tudományok, a műszak művelői nem foglalkoznak nyelvi kérdésekkel, a nyelvészethez nem értenek, s nem is érdekli őket. Nyelvészeink viszont ma még kizárólag szépirodalmi képzettségűek és beárlitottságuk. A műszaki nyelvész magyarországi megjelenése még várat

magára, holott például a Német Szövetségi Köztársaságban a technischer Linguist, az Egyesült Államokban pedig a technical writer már régóta létezik.

A szakszövegek nyelvi megítélését illetően kétféle ellentétes nézettel találkozhatunk. Az egyik arra épül, hogy milyennek kell, illetve inkább, hogy milyennek kellene egy szakszövegnek nyelvi szempontból lennie: tömörnek, világosnak, szabatosnak, egyértelműnek. A másik nézőpont képviselői viszont az adott szövegek elemzéséből indulnak ki, s keserűen megállapítják, hogy a szaknyelv, sajnos, zavaros, érthetetlen és hibás.

Ennek a kettős nézőpontnak a zavaró hatása majdnem valamennyi tanulmányban kísért, amely a szaknyelvekkel foglalkozik. Az igazság persze, mint sok más esetben is, valahol a középuton keresendő. Nehezen lehet például egy szöveg egyszerre tömör is és világos is. A redundancia szükséges rossz!

Az sem várható el egy szaknyelvi szövegtől, hogy bárki számára könnyen megérthető legyen. Tény, hogy sok esetben nem a nyelvi kifejezési formával, hanem a tárggyal kapcsolatosan adódik nehézség az olvasók, illetve a hallgatók részéről.

Igen sok felnőtt magyar ember életében nem hallott még olyan törlémszett magyar terminusokat, mint például a szádpalló, a zagy, a dugározás, a hajóvonta stb. Az idegen eredetű terminusokról jobb nem is beszélni, hiszen ezeket a szükséges nyelvi előképzettség hiányában a legtöbbször helytelenül használják. Egy tengely például eldeformálódik, holott a de latin praefixum pontosan fedezi az el magyar praefixum értelmét. Közismert nyelvi tréfa, hogy az injecciónból eltűnt "j" /inekció/, a tartóshullám német változatába vándorolt át, dajjer alakban /Dauerwelle/.

3.3 A szaknyelvi kifejezés zavarának két ellentétes eredetű oka lehetséges. Az első esetben az író vagy előadó bizonytalan a témában, s ezt a tényt szakmai halandzsával igyekszik elleplezni. Ilyesmit ír, illetve mond: "a makroökonómikus elvárásrendszerek optimális paraméterei", vagy "a reakciók korrelációi olyan outputot eredményeznek, amely közelítőleg kvadrál az előzetes skaláris eredményekkel".

A második esetben viszont a szerző, illetve az előadó annyira járatos a témában, hogy mindent a saját szemszögéből ítél meg, eleve magától értetődőnek tart. Ezért nem magyaráz meg semmit, dobálja a képleteket és a villámgyors levezetéseket, elnagyoltan, pongyolán fogalmazva.

Természetesen igen előnyös lenne, ha az olvasótábor, illetve a hallgatóság képzettségi szintje és érdeklődési köre minden egyes esetben előzetesen tisztázható lenne. Ez azonban az esetek túlnyomó többségében lehetetlen, s ez a bizonytalanság az írókat és az előadókat bizonytalanná teszi.

Bármilyen kör számára is írjon vagy adjon elő azonban egy műsza-

ki-tudományos szakember, szövege sokszor lapos és szintelen, gyakran érthetetlen. Ilyesmiket olvashatunk és hallhatunk: "pénzügyi alapokat képeznek, amelyek a pénzügyi gazdálkodás alapjait képezik". Más példa: "a közömbös szennyezőkből más szennyezők hatására esetleges keletkező agresszív anyagok keletkezése".

Ez egyébként világjelenség. A szakírók és -előadók maguk is rossz nyelvezetű műveket olvasnak, hibás szövegű előadásokat hallgatnak. Mivel pedig mindig egy szűkebb vagy tágabb, de zárt körről van szó, kialakul a nyelvi tömegfertőzés esete.

4. MAGYAR NYELVHELYESSÉG ÉS SZABVÁNYOSÍTÁS

4.1 Ezek után hadd térjek ki röviden a magyar szakszövegek leggyakrabban, legjellegzetesebb nyelvhelyességi vétségeire.

Az egyik ilyen hiba a létige tulzott használata. "A két üzem között kompetíció van" - olvastam valahol. Vagyis: versenyben állnak egymással. Másik példa: "X intézet Y-ban van" - vagyis ott emelkedik, ott működik, dolgozik stb.

Tény, hogy a magyar nyelvben nem létezik folyamatos igealak, s így ezt az ún. Zustandspassiv /= állapotot kifejező szenvedő szerkezet/ hivatott pótolni. Elvi szempontból tehát nem is lehet kárhoztatni, de a magyar szakszövegek szerzői olykor tulzásba viszik a használatát, ezzel is a létige különböző alakjainak a számát szaporítva: az utasítás ki van adva, a motor be lett gyújtva, a készülék föl lesz szerelve stb.

Gyakori magyar szakszövegekben a vonzattévesztés. Például: "az új központot beiktatták a hálózat részévé". Helyesen: beiktatták /vagy bekapcsolták/ a hálózatba.

Igaz, a magyar nyelvben az igei praefixum és a helyhatározó rag nem mutatja mindig ugyanazt a kinetikai potenciált "bement a házba" alapon. Ennek ellenére a következő szemelvényem szinte háborzongató: "olyan rendszer, amely beilleszti a települést a tájjal, a környezettel".

Eléggye gyakori magyar szaknyelvi szövegekben a szerkezetkeverés. Példa. Első helyes mondat: tíz év óta benne élek a témában. Második helyes mondat: tíz éven át benne éltem a témában. A nyomtatásban megjelent harmadik - helytelen - változat: "tíz éven át benne élek a témában".

Sok a hiba a határozott és határozatlan tárgyas igealakok használata körül. Példa. Első helyes mondat: minden kérdést megoldunk. Második helyes mondat: valamennyi kérdést megoldjuk. Helytelen változat: "valamennyi kérdést megoldunk".

Sokszor és sokan hibáznak a -nál, -nél helyhatározó rag németes

használatával. Mérlegelésnél helyesen mérlegelés során. Forralásnál helyesen forraláskor, forralás esetében stb.

Nem alkalmazzák a magyar szaknyelvi szövegekben a személyragos főnévi igenévi alakokat, hanem rendszerint megmaradnak a pusztá főnévi igenév mellett. Holott a következő mondat: az elnöknek jelenteni kell nyilvánvalóan kétértelmű. Első lehetséges jelentése: az elnöknek jelentenie kell, a második: az elnöknek jelentenünk kell.

Szakszövegekben gyakran hibásak az egyeztetések. Példák: a rakományokat rendeltetési helyére szállították; a mai óriás üzemek kapacitásukhoz 12-20 kemence szükséges.

Valamennyi szakszövegre rányomja bélyegét a divatos szavak használata. A forgóeszközök pénzeszközök, az állóeszközök viszont termelőeszközök. A tömegtájékoztatói eszközök természetesen nem azonosak a jogi és adminisztratív eszközökkel. A konyhai eszközök sem azonosak az irodai eszközökkel.

A magyar szaknyelvek egyik újabb keletű jellegzetessége a túlzottan sok föltételes értékű mondat. Mintha az egész magyar tudományos élet elbizonytalanodott volna: szeretnének remélni, talán megkockáztat-hatjuk, nagy valószínűséggel föltételezhető.

A rövidítések tulásba vitelét már sokan és sokszor kifogásolták. Nehéz ugyanis kideríteni, hogy a GYE gyáregységet, a GK pedig gépkocsit jelent. A nemzetközi rövidítésgyűjtemények ma már kb. 20 - 25 ezer magyarázatot tartalmaznak. Ez borzalmas, hiszen nem elegendő egy idegen nyelvet megtanulni, a rövidítéseit külön be kell biflázni, ha az ember az adott idegen szakszöveget meg akarja érteni.

Halmozódnak a nehézségek, amikor a rövidítéseket a fonetikus kiejtés alapján átírják, amint ez a magyar újságnyelvben újabban egyre gyakrabban tapasztalható. Ez pedig veszélyes ut, mert ha a T.Sz. téesz, akkor idővel a pH is péhává fog átalakulni.

Újabb keletű - idegen hatásra kialakult - modorosság a nem módosítószóval, mint előtaggal, egybeírt összetett szavak használata. Például nemlineáris, nemszínuszoidális, nemtermő stb. Ezekkel a szavakkal valójában semmi pozitívumot nem állítunk, a számos lehetséges karakterisztikum közül csupán egyetlen egyet rekesztve ki. Ha ez így megy tovább, a halott "nemelő"-vé, az élő pedig "nemhalott"-tá fog átváltozni!

Sokszor és sokat tévednek szaknyelvi íróink és előadókink a határozott, illetve a határozatlan névelő /artikulus/ használatában. Ahol szükség lenne rájuk, ott hiányzanak, ahol pedig nem kellene, ott ki vannak téve.

4.2 A tárgyalt problémakör nem zárható le az idegen szavak problematikájának az érintése nélkül. Az természetes, hogy az egyes szaknyelvek terminológiájában sok - a részben nemzetközi jellegű - görög, arab és latin eredetű terminus. Az is természetes, hogy ezeket minden nyelvben saját képzőkkel és ragokkal látják el.

A hibridizálást illetően viszont szkeptikus vagyok. Szerintem a teleobjektív jobb szó, mint akár a "telelencse", akár a "távoobjektív". Természetesen tudatában vagyok annak, hogy ezt az álláspontot nem szabad "ad absurdum" vinni, hiszen a görög és latin eredetű praefixumok és suffixumok, illetve praefixoidok és suffixoidok /eredetileg önálló szavak/ szinte kiküszöbölhetetlenek. Például: szuperhatalom, diavetítő, deltaszárnny stb. Sőt, az olyan összetett szavak ellen sem kívánok hadakozni, mint tanácsakadémia vagy létminimum. Mindazonáltal a különböző eredetű szavak keresztezésével csínján kell bánnunk!

Azokkal pedig végképpen nem érthetek egyet, akik a tudomány nemzetköziségére való hivatkozással szabad utat kívánnak nyitni mindenfajta idegen szó nyelvükbe való beáramlása előtt. Minden egyes fejlett nyelv, a miénk is, tele van idegen eredetű szavakkal. Mindezek azonban több száz éves megszokás, nyelvi asszimiláció eredményei. Ma viszont, főként a tudományos és műszaki nyelvbe olyan ütemben és mértékben áradnak be az idegen szavak, hogy sem megszokásukra, sem asszimilálásukra nem nyílik mód. Az idegen szavaknak a szellemtelen és ötlettelen átmásolását tehát valahogyan le kellene lassítani, fékezni! Ezt a figyelmeztetést főként a fordítók vegyék magukra!

Nemrégiben olvastam egy tanulmányt, amelyikben a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet egyik munkatársa azt javasolta, hogy a jövőben az egész világon mindent nevezzünk meg - eredeti helyesírással és kiejtéssel - a föltaláló, illetve fölfedező ország nyelvén. Az illető azaz érvelt, hogy ilyen módon a fordítási tévedéseket minimumra lehetne csökkenteni.

Ez mind szép lenne, ha a világ műszaki fejlődése kizárólag az angol és a német nyelvterületre korlátozódna. De mit kezdhetünk - adott esetben - orosz, kínai, japán, héber, hindi vagy indonéz terminusokkal?

4.3 Érintenem kell még, ha csak röviden is, a nyelvi szabványosítás kérdéskörét. Többen is azt az álláspontot képviselik, hogy egy-egy nemzeti nyelv alakítása, formálása szigorúan belügy, mindenki azt csinál a maga portáján, amit akar.

Ez azonban nem egészen így van. A magyar nyelvet például az ország 10,5 millió lakóján kívül még mintegy 2,5 millió ember vallja anyanyelvének a Kárpátmedencében, s még kb. 2 millió ember a világ különböző részein.

Arról, hogy az irodalmi nyelvet alakító szépirokat és költőket, illetve a köznyelvet használó milliós tömegeket nyelvhasználati szempontból irányítsuk, alig lehet szó. Csupán tartós és következetes befolyásolásra gondolhatunk.

Egy-egy szaknyelvet azonban csupán szűk kör használ, s ennek tagjai jobbára azonos képzettségűek, azonos fogalmakban gondolkodnak. A szabályozás, szabványosítás lehetősége tehát adott.

A társadalomtudományok fogalomrendszere országonként jelentős el-

téréseket mutat /demokrácia!/, de még az orvostudományok terminológiája sem egységes, hiszen a francia nyelvterület az 1955-ös párizsi nomenklaturát követi, míg a német nyelvterület ragaszkodik az 1935-ös jénai nomenklaturához.

A szaknyelvek tehát szabványosíthatók, illetve szabványosítandók, mind nemzeti, mind pedig nemzetközi téren, lehetőleg egységes akciók keretein belül.

Nemzetközi viszonylatban a legfontosabb azonban nem az azonos megnevezés, hanem az azonos fogalmi meghatározás, amelyhez a különböző nyelvek terminusai játszi könnyedséggel hozzákapcsolhatók.

Egy-egy nemzeti szaknyelvi csoporton belül viszont a legfontosabb, hogy ugyanazt a fogalmat mindenki azonos szóval nevezze meg.

Amint látható, a nemzetközi és a nemzeti szaknyelvi szabványosítás célkitűzései eltérőek.

Az azonos megnevezés tekintetében mi, magyarok, ma még eléggé rosszul állunk. A német szövegeket tanulmányozó kutatók rendszerint a német terminusokat ültetik át – olykor rossz tükörfordítás alakjában – a magyarba. Így jött létre például a hőszennyezés abszurd összetett szavunk. Abszurd, hiszen a hő nem "szennyezheti" be még a vizet sem.

Az angol vagy orosz szövegeket olvasó szakemberek viszont az angol, illetve az orosz nyelvből kölcsönöznek vagy fordítgatnak, jól-rosszul, egyes kifejezéseket. Ezen az úton honosodott meg például nálunk az abszurd napszél összetett szó. Abszurd, hiszen légüres térben, jelenlegi fogalmaink szerint, szél nem támadhat.

Az adott körülmények között könnyen előállhat, s elő is áll, olyan helyzet, amikor ugyanarra a fogalomra a szakmai körökben kettő vagy kettőnél is több terminus van egyidejűleg használatban, ami a megértést és a fordítást nagymértékben megnehezíti. Például: radar és lokátor.

Arról is beszélnem kellene még, hogy a terminusoktól, legyenek azok bár egyszerű, képzett vagy összetett szavak, azt várjuk el, hogy legyenek logikusak és kifejezők. Sajnos, nem minden esetben azok.

Jellemző például, hogy még ma is jégszekrényekről beszélünk, holott jeget hűtésre ma már csak igen ritka esetben használunk. A helyes kifejezés tehát hűtőszekrény. A vasbeton, amely tudvalevőleg célhuzalok fölhasználásával készül, közismert példa. Még három másik hasonló nyelvi torzszülemény: hátterszennyezés, hulladék hő és háztáji.

Az első helyesen alapszennyeződés, a második veszendőbe menő vagy föl nem használt hőmennyiség, a harmadik illetményföld. Az ún. háztáji nem a lakóház körül elterülő "belsőség", s ez a nem mindenki által ismert tény a fordítókat néhányszor ugyancsak megzavarja.

Az előadottak alapján nyilvánvaló, hogy a szaknyelveket a terminológia, frazeológia és stílus szempontjából az eddiginél sokkalta a-

laposabban kellene tanulmányoznunk, s erélyesebb kézzel kellene irányítanunk!

Helyes lenne ezért, ha műszaki főiskoláinkon és egyetemeinken magyar szaknyelvi lektorátusokat, illetve tanszékeket szerveznénk. A furcsaság a jelenlegi helyzetben az, hogy "idegen nyelvi" lektorátusok mindenütt működnek. Tehát a leendő magyar szakember tanul angolul és tanul oroszul, de a helyes magyar kifejezőmódra jelenleg senki sem tanítja meg.

TARNÓCZI, L.: A szaknyelvek használatáról

A szaknyelvi kutatások Magyarországon most kezdenek komolyabb méreteket ölteni. A Magyar Tudományos Akadémia "Szaknyelvi Munkabizottság"-ot alakított, s ez - más szervezetekkel karöltve - 1975 május végén Miskolcon, a Nehézipari Egyetemen "Nyelv és szakismeret" címmel országos konferenciát szervezett. Ennek egyik előadása a szerző itt bemutatott tanulmánya.

A dolgozat a szaknyelveket önálló nyelvhasználati kategóriának minősíti. Vizsgálja a szaknyelvi kommunikáció célját és jellegét. Megállapítja, hogy a szaknyelvek az írott és beszélt szakszövegekben öltöttek testet, ezért a szakszövegeknek azokat a formai vonatkozásait is vizsgálni kell, amelyek a nyelvi kifejezést befolyásolják. A nyelvi vonatkozások terminológiaiak, frazeológiaiak és stilisztikaiak. A szerző főként a szakszövegek stílusával foglalkozik.

Néhány nyelvhelyességi kérdés érintése után rátér a nemzeti és nemzetközi szaknyelvi szabványosítás kérdéseire, majd befejezésül javaslatot tesz a magyar műszaki egyetemeken és főiskolákon a magyar szaknyelvek kötelező oktatásának a bevezetésére.

TARNÓCZI, L.: The use of specialized languages

Research on specialized languages just started to have importance in Hungary. The Hungarian Academy of Sciences established a Study Committee on Specialized Languages, which - jointly with other organizations - held a national conference on "Language and professional knowledge" at the University of Heavy Industry in Miskolc at the end of May 1975. The present study is one of the conference papers.

Specialized languages are qualified as an independent category of language-use. Aims and characteristics of specialized language communication are examined. Specialized languages are materialized in written and spoken texts. Therefore formal relations of specialized texts, influencing language expressions, are also to be studied. Language relations are terminological, phraseological and stilistical. The author deals mostly with the style of specialized texts.

After touching some problems of grammatical correctness, standardization of national and international specialized languages are dealt with. Finally a recommendation is made to introduce the teaching of Hungarian specialized languages as a compulsory subject at the Hungarian universities.

!!

ТАРНОЦИ, Л.: Об употреблении профессиональных языков

Развитие исследований в области профессиональных языков в настоящее время в Венгрии получило широкий размах. Академия наук Венгрии создала Рабочую группу по профессиональным языкам и она — вместе с другими организациями — в конце мая 1975 г. в г. Мишколце, в Университете тяжелой промышленности организовала национальную конференцию по теме "Язык и специальные знания". Настоящая статья является одним докладом, прочитанным на этой конференции.

В статье профессиональные языки представляются самостоятельной категорией языка. Изучается цель профессиональной коммуникации и ее характер. Установлено, что профессиональные языки выражаются в письменных и устных текстах, поэтому следует изучить и те формальные отношения профессиональных текстов, которые имеют влияние на языковое выражение. Языковые отношения могут быть терминологическими, фразеологическими и стилистическими. Автор занимается главным образом со стилем профессиональных текстов.

После изучения нескольких вопросов правильного употребления языка, переходит к изучению вопросов стандартизации профессиональных языков на национальном и международном уровнях. В конце выдвигается предложение о введении в венгерских политехнических институтах и вузах обязательного обучения профессиональным языкам.

— 0 —
0

TARNÓCZI, L.: Über den Gebrauch von Fachsprachen

In Ungarn nehmen die Forschungen im Zusammenhang mit den Fachsprachen erst jetzt ein grösseres Format an. Die Ungarische Akademie der Wissenschaften rief ein Arbeitskomitee für Fachsprachen ins Leben, das im Zusammenschluss mit anderen Organisationen an der Universität für Schwerindustrie, Miskolc Mai 1975 eine Landeskongress über das Thema "Sprache und Fachkenntnisse" hielt. Eine der dort verlauteten Vorträge war die hier veröffentlichte Arbeit.

Die Fachsprachen sind als selbständige Sprachgebrauchskategorien zu qualifizieren. Zweck und Charakter der fachsprachlichen Kommunikation werden untersucht. Die Fachsprachen sind in geschriebenen und gesprochenen Fachtexten verkörpert; demzufolge müssen auch jene formellen Beziehungen der Fachtexte untersucht werden, die den sprachlichen Ausdruck beeinflussen. Die sprachlichen Beziehungen sind von terminologischer, phraseologischer und stilistischer Art. Der Verfasser befasst sich vor allem mit dem Stil der Fachtexte.

Nach einigen Fragen des richtigen Sprachgebrauchs werden Fragen der nationalen und internationalen Normung der Fachsprachen erörtert. Abschliessend wird vorgeschlagen, an den ungarischen technischen Universitäten und Hochschulen die ungarischen Fachsprachen als obligatorischen Gegenstand zu unterrichten.

